

МОВА МАЄ ЗНАЧЕННЯ!
РЕЦЕНЗІЯ НА НАУКОВО-ПОПУЛЯРНЕ ВИДАННЯ М.ЛЕСЮКА
«МОВА ЧИ ЯЗИК?»¹

LANGUAGE MATTERS!
REVIEW OF M. LESIUK'S POPULAR SCIENCE EDITION "MOVA
CHY YAZYK?" (FROM UKR. "LANGUAGE OR SPEAK?")

Пена Л.І.,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови
Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника

...спроможним формувати майбутнє є тільки той українець,
який досконало володіє рідним словом,
відчуваючи його мелодику і повнозвучність.

Майбутнього ж без українського слова ні в українця, ні в України нема.

Анатолій Загнітко

Відрадно, що останнім часом з'являється багато видань, у яких висвітлюються питання культури рідної мови. Нам, філологам, тим, хто працює зі словом, навіть більше – навчає рідної мови молодих, вони відомі. Серед них книги Олександра Пономаріва «Культура слова. Мовностилістичні поради» (К., 2011); Івана Вихованця «Розмовляймо українською» (К., 2012); Катерини Городенської «Українське слово у вимірах сьогодення» (К., 2014) та багато інших. Численними є публікації, присвячені культурі рідної мови на всіх її рівнях, у періодичних виданнях. Тішить те, що автором однієї з таких книг є доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри слов'янських мов

¹ Лесюк М. Мова чи язык? Івано-Франківськ: Місто НВ, 2017. 416 с.

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника Микола Петрович Лесюк.

У його доробку це не перша книга, присвячена рідній мові, її історії, становленню й розвитку, діалектним особливостям. Перед нею були «Доля моєї мови» (2004 р.), «Мовний світ сучасного галицького села (Ковалівка Коломийського району» (2008 р.), «Становлення і розвиток української літературної мови в Галичині» (2014 р.), велика кількість публікацій у різних джерелах. Рецензована книга – це «роздуми про нашу мову, про найбільш вразливі її місця щодо впливу на неї чужої мови» (с. 4), які були апробовані й озвучені в ефірі Івано-Франківського обласного радіо впродовж 2016 року.

Короткий екскурс у минуле української мови подано в рубриці «Нелегка доля нашої мови». Органічно вплетено у структуру видання відомості «Про деякі правописні питання».

У рубриці «Найголовніша частина мови – іменник» ідеться про найпоширеніші помилки у відмінюванні цього лексико-граматичного розряду слів і шляхи їх уникнення. Зокрема, звернено увагу на особливості використання закінчень родового, давального, знахідного, кличного відмінків однини; акцентовано на численних випадках сплутування граматичного роду слів під впливом російської мови; вказано на обмежене вживання в українській мові іменників із суфіксом -к(а); висвітлено питання про наголошування деяких субстантивів відповідно до акцентних норм сучасної української літературної мови. Не оминув увагою автор і слова, при відмінюванні яких робимо найбільше помилок. Слушні поради про числівник викладено в рубриці «Українські числівники. Чи вміємо ми рахувати», яка охоплює такі пункти: «Як правильно відмінювати числівники», «Як утворювати сполучення числівника з іменником», «Правопис складних слів, першою частиною яких є числівники». У рубриці «Морока з дієслівними формами» йдеться про творення особових форм залежно від дієвідміни, про наголос у деяких дієслівних формах, про особливості часових форм, творення наказового способу та специфіку творення і вживання дієприкметників української мови. Інформацію про тверду і м'яку

основи прикметників, деривацію та правопис ознакових слів, а також найпоширеніші помилки у творенні й використанні ступенів порівняння прикметників зацікавлений читач почерпне в рубриці «Слова, які характеризують нашу мову». Висвітленню вживання деяких займенників присвячена рубрика «Слова, що заміняють імена». Рубрика «Не ігноруймо службові частини мови» містить відомості про нормативне використання деяких прийменників. У рецензованій книзі автор з'ясовує також «Фонетичні та орфоепічні властивості нашої мови». Багато уваги М.Лесюк приділяє аналізу мовленнєвих помилок, спричинених згубним російськомовним впливом, що «не тільки звужує чи навіть обмежує сфери вживання української мови», а й «розхитує її підвалини, нівелює і затирає її основні специфічні особливості, сприяє змішуванню двох мов та утворенню мовного конгломерату, суржику» (с. 178). У книзі порушено питання про українсько-російські омоніми, калькування слів та виразів, про використання канцеляризмів – закостенілих мовних кліше, про особливості вживання деяких фразем, паронімів та квазіпаронімів тощо. Особливо хвилює автора нашестя слів-паразитів та обценної лексики (вульгаризмів) у мовленні українців, тому він слушно закликає «повести тотальну боротьбу проти лихослів'я, вульгарщини, матюччя... дбати про чистоту нашої мови, нещадно виривати той словесний мотлох, бур'ян, який так буйно процвітає і засмічує нашу мову» (с. 311). І в цьому, на думку М.Лесюка, важливу роль повинні відігравати як родина, так і школи й інші навчальні заклади, а також церква. Цікавим і корисним у структурі книги є словник «Росіїзми в українському мовленні», що охоплює слова та словосполучення, «які не мають права «громадянства» в сучасній українській літературній мові» (с. 5). «Треба мати на увазі, – зазначає автор, – що словник цей не нормативний, подані слова не треба запам'ятовувати, щоб потім використовувати, а навпаки – запам'ятати, щоб ніколи їх не вживати» (с. 335). Слушні міркування про оформлення наших думок, про синтаксис нашої мови, про деякі очевидні помилки в побудові речень та словосполучень висловлені в рубриці «Дещо про синтаксис наших речень». Укомплектована

книга списком цитованої літератури, до якого ввійшли праці таких авторів, як І.Верхратський, Я.Головацький, І.Левицький, А.Кримський, В.Сімович, О.Курило, О.Синявський, О.Різників, К.Городенська, М.Голянич, Л.Масенко та ін.

Позитивним у книзі вважаємо те, що автор не тільки вказує на помилковість тих чи тих форм слів або синтаксичних конструкцій, пропонуючи натомість їхні нормативні відповідники, а й доступно навіть для пересічного носія мови (не лінгвіста) пояснює, часто використовуючи стислі історичні коментарі.

Звичайно, будь-яку книгу краще читати, а не сприймати з розповідей інших (чи рецензій; не применшуючи значення рецензій як критичних відгуків, усе ж вважаю, що однією з основних функцій рецензії є власне інформація з метою розголосу про певне джерело, спричинення зацікавлення ним і спонукання до прочитання; мається на увазі рецензія-анонс). Детально не переповідаючи змісту пропонованої книги, поділюся тільки деякими своїми міркуваннями після ознайомлення з нею. Імпонує те, що, хоч сьогодні дуже часто можна почути іронічні висловлювання про численні епітети й порівняння, які використовувалися в різні часи на означення української мови, однак Микола Лесюк не зважає на це; для нього рідна мова – справді «диво калинове», а «епітети на зразок «милозвучна», «солов'їна» – це не просто слова» (с. 12). Автор переконаний, що «мова наша – як океан – безмежна, як безмежні і її можливості» (с. 329), що «там, де звучить повсюдно рідна українська мова, війни не буде» (с. 330). А нас намагаються переконати в тому, що мова не має значення, саме тому, що мова має величезне значення. Адже для ідентифікації нації саме мова (не територія, не спільний економічний розвиток, хоч і вони є важливими) є визначальною. У мові і через мову зберігаються і передаються від покоління до покоління національні звичаї і традиції, культурні надбання. Завдяки мові багато українців за межами України усвідомлюють себе українцями.

Жодна мова, у тому числі й українська, не може обійтися без запозичень: контактують у різних сферах народи – отже, зазнають взаємовпливів і їхні мови. Лінгвальні запозичення існували й існуватимуть завжди; вони є одним із джерел поповнення лексичного запасу мови. Однак ми живемо в такий час, коли іншомовні елементи є не просто вкрапленнями, а буквально вриваються у простір нашої мови, стають без перебільшення її стихійним лихом; їх надмір і бездумне вживання «затушовують» національне обличчя мови. І ще півбіді, якщо ми використовуємо їх правильно, відповідно до їхнього лексичного значення. Проте нерідко буває (і про це йдеться в аналізованій книзі), що вживання їх є просто недоречним, смішним, призводить до комічного ефекту. От і виходить, що ми чекаємо *принципа* на білому коні (замість *принца*), справляємо *фураж* чи *фужер* замість *фурор*, робимо *ракурс* у минуле замість *екскурс*, а хтось вибудовує собі *кар'єр* замість *кар'єри*. І подібних прикладів Микола Петрович назбирав із мовлення конкретних людей чимало. Про таких осіб аж напрошується: «Чув дзвін, та не знаю, де він».

Автора книги аж ніяк не можна звинуватити в «крайньому» пуризмі; він свідомий того, що є об'єктивні причини для існування в українській мові багатьох іншомовних слів, що «ми не можемо зігнорувати всі запозичення, бо без багатьох із них ми просто би не обійшлися» (с. 279), однак робить висновок: «говорімо своєю рідною мовою, у ній є всі необхідні лексичні та фразеологічні засоби, щоб висловити будь-яку думку чи будь-який відтінок у значенні слова» (с. 278). Особливо це стосується тих випадків, коли на позначення одного й того ж поняття функціонує чужомовне слово і власне українське, – тоді однозначно надаємо перевагу питомому, своєму.

Як людина, яка щиро переймається чистотою рідної мови, дбає про її багатство й різноманітність, М.Лесюк сам долучився до введення кількох нових слів, зокрема термінів: *російзм*, а не *русизм* чи *росіянізм*, *англіїзм* замість усталеного *англіцизм*, *укросійський* на позначення мішанини двох мов, *суржикомовний*, звукова аббревіатура *воз* (вищий освітній заклад) замість недолугого *вуз*.

В одному з розділів книги «Наше диво калинове» автор проаналізував вибірані ним із багатьох джерел висловлювання видатних особистостей різних народів минулого й сьогодення про нашу мову: це слова захоплення українською мовою француза П'єра Шевальє, німецького поета Фрідріха Боденштедта, хорватського вченого-славіста Ватрослава Ягича, росіян Льва Толстого, Володимира Маяковського, Юліана Семьонова, Миколи Берга, українців Івана Верхратського, Степана Васильченка, Максима Рильського, Сергія Плачинди, Дмитра Павличка та багатьох інших політичних і культурних діячів. Однак і власні висловлювання М.Лесюка є яскравими ілюстраціями вираження глибокої поваги до рідного слова, синівської шани до материнської мови, свідченням замилювання її багатством та готовності берегти її. Щоб відчувати манеру письма автора й якнайповніше передати суть його думок, наведу деякі з них: «Як не можна спинити стихію Дніпра-Славутича, як не спинити нестримного бажання нашого народу здобути й утримати вимріяну волю й незалежність, як не скорити волелюбний український дух, так не спинити гордого поступу нашої мови, яка, прорвавши всі перешкоди-загати на бурхливих поворотах історії, живе, процвітає і збагачується новими лексичними й фразеологічними перлинами, філігранно відточує свої образно-поетичні й мовностилістичні засоби та можливості» (с. 29); «... ні романовські та петровські укази, ні валуєвські циркуляри, ні олександрівсько-емські акти, ні сталінські заборони, ні суловсько-брежнєвські постанови не змогли вбити душу українського народу – його милозвучну мову і мелодійну пісню. Хоча наша мова й була загнана «під селянську стріху», вона воскресала, як фенікс, відроджувалася, розквітала, чарувала й милувала слух. Дарма, що наш народ був поневолений фізично, та його могутній дух залишався нескореним, і саме в народному середовищі народилися зразки неперевершеної поезії, а його генії й таланти високо піднесли авторитет рідного слова... піднесли українську мову до рівня найрозвиненіших мов світу...» (с. 11) та ін.

Ці та багато інших висловлювань автора можуть слугувати найкращим анонсом, найпотужнішим розголосом, найавторитетнішою рекламою для

рецензованої книги. У них відчувається не тільки занепокоєння автора за долю рідної мови, а й рішучість у справі збереження її чистоти, оберігання від зайвих, а отже, шкідливих чужоземних впливів. Власне, результатом прагнення мовознавця активно долучитися до підвищення рівня мовленнєвої культури українців і стало пропоноване видання. Адже, на переконання автора, «мовленнєва культура людини є віддзеркаленням її загальної культури, тому ніхто не повинен бути байдужим до свого мовлення. Треба оберігати чистоту і недоторканність нашої української літературної мови; вона повинна бути гідним репрезентантом нашої нації у світі» (с. 402).

Усім відомий вислів німецького письменника Йоганна Вольфганга фон Гете «Скільки мов ти знаєш, стільки разів ти людина», який зазвичай використовують тоді, коли хочуть наголосити на важливості й необхідності вивчення іноземних мов. Однак, як це нерідко буває, ми вихоплюємо з контексту якийсь уривок, що призводить до неточного його розуміння. Так трапилося й із цією цитатою. Вона має своє продовження: «Тож хоч раз стань людиною – вивчи *рідну* мову!» Є ще й інший вислів: «Чужу мову можна вивчити за кілька років, рідну ж треба вчити все життя». Отож книга Миколи Лесюка адресована широкому колу українськомовців: школярам, учителям, студентам, викладачам, пересічним громадянам – усім її шанувальникам, які дбають про її чистоту і культуру, хочуть удосконалювати свої знання з мови, оволодіти її літературним варіантом. Вона допоможе нам у пізнанні рідної мови, у пірнанні в її глибини та в осяганні її вершин.

Надруковано у: Закарпатські філологічні студії. Випуск 3. Том 3. Ужгород, 2018. С. 158-161.